

SZENTMÁRTONI MIHÁLY S. J.

A CSALÁDTAGOK VALLÁSI IGÉNYEINEK LÉLEKTANA*

TARTALOM: 1. Gyermekkor; 2. Serdülőkor; 3. Felnőttkor; 4. Vakvágányok és veszélyek a vallásos fejlődésben.

Előadásunk tétele, hogy a családot nem lehet minden szempontból egységes egésként kezelni, hanem figyelembe kell venni az egyes tagok korát, illetve vallásos szükségletét is. Ebből kifolyólag megpróbálunk megfogalmazni néhány lelkipásztori vezérelvet. Két szempontból is veszélyezve érzem magam e témánál: egyrészt én nem vagyok házasember, viszont a lelkipásztorok, akikhez szólok, nagyrészt azok; másodsor, én nem foglalkozom direkt lelkipásztorkodással, csak elméleti szinten tudok valamit mondani. De lehet, hogy ez mostani találkozóknak egyik előnye: minden gyakorlathoz szükséges előbb a jó elmélet, azaz a dolgok ismerete. Meggyőződésesem ugyanis, ha megértjük egy jelenség belső lélektani rugóit, akkor könnyebben megtaláljuk a megfelelő beavatkozási módszert is. Azt is saját javamra írom, hogy ahhoz, hogy valaki egy jelenséggel foglalkozzon, nem szükséges annak tapasztalati megélése: az orvosnak, pszichológusnak nem kell átesnie minden betegségen, illetve patológián, hogy megértse betegét, a házasság megértéséhez sem elengedhetetlen követelmény a házaseslet, hiszen mindnyájan családban élünk és élünk, csak különböző szinten. Mi több, néha tárgyilagosabban lehet egy jelenséget elemezni, ha az ember kívülállóként közeledik hozzá. Most pedig vizsgáljuk meg az egyes családtagok vallásos igényeit!

„Amikor gyermek voltam, úgy gondolkodtam, mint egy gyermek...” (1Kor 13,11). Mi Istent emberi fejlődésünk közepette találjuk meg. Von Hügel elmélete igen hasznos lehet ennek megértéséhez („The Mystical Element in Religion”). Von Hügel kiindulópontja az emberi kibontakozás három szakasza: gyermekkor, ifjúkor, felnőttkor. Felvázol-

* Elhangzott Máriapócsan 2005. szeptember 24-én, a Máriapócsi Teológiai Napok előadásainak keretében.

ja minden egyes fejlődési szakasz alapvető szükségleteit, valamint tevékenységét. Kimutatja, hogy a vallásnak számolnia kell a természet törvényszerűségeivel és arra a következtetésre jut, hogy a vallásnak is magában kell foglalnia mind a három szakasz elemeit, nevezetesen a gyermekkorra jellemző intézményes elemet, a fiatalokra jellemző kritikus elemet, és a felnőttkorra jellemző misztikus elemet. Miközben részletesen elemzi az egyes szakaszokat, arra is felhívja a figyelmet, hogy az egyes szakaszok tartalmai nem tűnnek el maradéktalanul a másik két szakaszban, azaz a gyermekkor szükségletei még jelen lehetnek serdülőknél is, akárcsak a serdülők szükségletei a felnőttkorban, csak nem lenne szabad meghatározó tényezőként lenni jelen. Rámutat az egyes szakaszok veszélyére is. A vallásnak magában kell foglalnia mind a három elemet, vagyis az intézményes, a kritikus és a misztikus dimenziót. Fennáll annak a veszélye, hogy eltúlozzuk valamelyiket a másik kettő kárára, vagy kettőt a harmadik kárára, ezáltal akadályozva az emberek vallásos kibontakozását. Von Hügel kiterjeszti elemzéseit minden vallásra, de mi itt most csupán a kereszténységre alkalmazzuk.

1. Gyermekkor

A gyermekkorra jellemző, hogy a fejlődés alapvető tartalmai a fizikai mozgás és az észlelés útján való tapasztalatok, az alapvető szükségletek pedig a táplálék, melegség, biztonság és szeretet.

A középkori filozófia ezt úgy fogalmazta meg, hogy minden az érzékszerveken keresztül jut be a tudatba, még az istenismeret is az érzéki megismerés útján indul be.

A gyermek emlékezőképességének viszont szüksége van mesékre, eseményekre, családi és helyi történelmi adatokra. A gyermek elhisz mindent, amit a szülei, vagy más felnőttek mondanak. E kezdeti hiszékenység nélkül lehetetlen lenne a tanulási folyamat.

A kisgyermeknek továbbá szüksége van arra, hogy valaki megmondja neki mit szabad és mit nem szabad. Kegyetlenség lenne a kisgyermekkel szemben, ha nem adnánk neki világos utasításokat, hanem azt követelnénk tőle, hogy ő maga döntsön.

A gyermekkor alapvető érzelmi szüksége a szeretet és biztonság igénye; ezek nélkül a gyermek nem lesz képes megtanulni a másokba vetett bizalmat. Természetesen vannak más gyermekkori igények és tevékenységek is, pl. a gyermek felfigyel az összefüggésekre, sokat kérdez, de ezek nem meghatározó viselkedésformák.

A kiegyensúlyozott, egészséges felnőttben a gyermekkori aktivitások bizonyos fokig tovább élnek. Állandóan szükségünk van érzéki észlelésre, emlékezetünk folyamatosan tartalékolja az adatokat, képzeletünk élénk, és nekünk is szükségünk van valamiféle autoritásra, tekintélyre, aki megmondja mit és hogyan tegyünk, végül megmarad a szeretet és biztonság igénye. Bármennyire is kompetensek vagyunk, hinnünk kell mások kompetenciájában. (Néha talán túlzottan, szinte vakon hiszünk az orvosok vagy más szakemberek, ún. tudósok kompetenciájában!).

A kereszténységnek tiszteletben kell tartania mindezeket a szükségleteket, különösen gyermekkorban, de serdülő- és felnőttkorban is. Ahhoz, hogy Istenhez vezessük az embereket, hogy bemutassuk őt az Ige és a szentségek útján, nem elegendő csak az értelemhez beszélni, hanem érzékszervekhez is. Csak az észlelés révén, valamint a szimbólumok és jeleken keresztül juthatunk el ismeretekhez, az istenismerethez szintén. Ezért annyira fontos a szakrális architektúra, a templom berendezése, a festmények és ikonok, a megvilágítás és akusztika, az istentiszteleti hely hőmérséklete. (Gyakran eltöprengek azon, mi történik a szakrális építkezésben, milyenek az új templomok stb.) Ezért annyira fontos, hogy a liturgia ne csak a szavakban legyen szép, hanem a zenében, éneklésben és gesztusokban is. (Sok pap igen sután végzi a liturgiát; kevesen tudnak szépen olvasni, méltóságteljesen mozogni stb.).

Talán lesznek olyanok, akik ezeket a dolgokat mellékesnek minősítik arra hivatkozva, hogy mindez nemcsak, hogy nem lényeges, hanem akadály is lehet a hiteles, bensőséges vallásossághoz. Persze, mindig lesznek olyan felnőttek, akiknek fontosabb lesz egy gyertyagyújtás a templomban, mint meglátogatni beteg szomszédjukat, de ez nem elégséges ok arra, hogy kiiktassuk az esztétikát templomainkból. A gyermek is megragadhat gyermekkori játéka szintjén, de ez még nem ok arra, hogy megfosszuk őt gyermekkorától. (Egyes felnőtteknél a vallás talán nem több gyerekkori megszokásnál, de ez is valami.)

Az egyháznak, különösen gyermekkorban, de később is, fel kell töltenie a hívei emlékezetét saját történelmének eseményeivel. Amint a család történelme szülőkről gyermekekre száll át, az egyházi családtörténetnek is helyet kell kapnia a gyermek emlékezetében. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a megismertetjük a gyermekkel a nagy bibliai történeteket, az evangéliumi eseményeket, a szentek életét.

Itt egy pillanatra elidőzhetünk, mert fontos lelkipásztori, katechetikai témát érintünk. A gyermek, szerencsére, egyébként is igen nyitott a

mesékre, ezért a bibliai történetekre is igen fogékony. Talán tanácstalanabbak vagyunk a szentek életével kapcsolatban. Valószínűleg nekünk, lelkipásztoroknak kellene újra felfedeznünk a szentek életének szépségét és fontosságát a lelki életben, majd pedig a lelkipásztori munkában. Sokatmondóvá válhat már maga az a tény, hogy igen sok nagy ember megtérésének kezdetén pontosan a szentek élete állt: ha nem csalódom Szent Ágoston, amit híressé vált mondásából tudunk kiolvasni: „Ha ezek bírták, miért ne bírnád te, Ágoston”, Loyolai Szent Ignác, Edith Stein, és sokan mások. Nem tudom, van-e nekünk „szentes mesekönyvünk”?

Minden vallásos nevelésben helye van a vallásoktatásnak. Mint már említettük, a gyermek könnyen elfogad mindent, amit a felnőttektől hall, mint igazat és ritkán fog visszakérdezni, hogy minek alapján állítjuk mi ezt, vagy azt, pl. hogy van Isten, hogy szeret az Isten stb. Ezek a kérdések később, serdülőkorban jelentkeznek. Ha ez a kezdeti kritikátlan elfogadás kimarad, akkor a fiatal aligha lesz képes kérdezni, mivel nem lesz hozzá anyaga.

Az egyház tanító feladata azonban nem korlátozódik pusztán tények közlésére, hanem ki kell terjednie erkölcsi oktatásra is, mert kegyetlenség lenne a gyermeket magára hagyni, hogy próbálkozások és hibák útján tanulja meg, mit szabad és mit nem. A gyermeket meg kell tanítani arra, hogy nem szabad lopni, hazudni, hogy a krémest nem szabad a falra mázolni, vagy kistestvére fejére kenni.

Az egyháznak át kell adnia saját történetét, tanát és erkölcsi törvényeit a gyermeknek annak befogadó képessége szintjén, de ezt tovább kell folytatnia a serdülő- és felnőttkorban is. Ez a tétel annyira magától értetődőnek tűnhet, hogy furcsán hangzik, hogy valaki is hangoztassa, pedig sajnálatos módon pontosan itt történnek furcsa jelenségek: egyrészt kisgyermekek fejébe igyekszünk bonyolult, elvont teológiai tételeket belesulykolni, a felnőttektől pedig azt várjuk el, hogy ugyanezeket a tételeket a kisgyermek hiszékenységgel fogadják el. Az egyház institucionális, intézményes eleme abban nyilvánul meg, hogy minden életkor jellegzetes, megkülönböztetett alapszükségletét igyekszik szem előtt tartani lelkipásztori tevékenységében.

A családpasztorációban tehát számítani kell a tagok vallásos igényével. Az eddig elmondottak alapján felmerül néhány vitaindító kérdés, amelyeket talán így lehetne összefoglalni: „Mi lett az egyház, a lelkipásztorok oktatói-tanító szerepével?” Hitéletünk gyermekkori alapjait korábban a *Kis katekizmus* alkotta; sok hitgazságot és imát fejből tudtunk. Ma a hitoktatás nem igen kedveli a fejből megtanult

válaszokat. Nem biztos, hogy ez jó így. Jel erre az igényre a *Katolikus Egyház Katekizmusának* új, rövid összefoglaló kiadása. Valamikor a prédikációk is több tanítást nyújtottak, a pap magyarázta a hitigazságokat, a Tízparancsolatot, a Hiszekegyet... a mai homiliák inkább buzdító jellegűek. A felnőttek vallásoktatását átvették a mozgalmak, bibliacsoportok, esti iskolák stb. Hittudásunk minden szinten hiányos, talán mi lelkipásztorok sem igen tudunk alapos tudással dicsekedni, pl. olyan problémákkal szembenézni, mint a bioetika kérdései, a lelki mozgalmak jelensége, a New Age, a vallásos szinkretizmus stb.

Kérdés: Hogyan, mikor, milyen formában lehet és kell a gyermekek vallásoktatását előtérbe helyezni a családpasszorációban?

2. Serdülőkor

Jóllehet a serdülőkorra általában a szexuális fejlődés jellemző, a serdülő táguló világa több, mint a szexualitás. A serdülő-, illetve fiatalkor a kérdések életszakasza. Az embernek szüksége van összefüggésekre és értelemre a benyomások, adatok, tények rengetegében. Mindannyian, ki-ki a maga módján keresi azt, amit a görög filozófusok úgy határoztak meg, mint az „Egy a Sok-ban”.

Gerard Hughes jezsuita szerző, akinek elemzéseit követjük, elmondja egyik élményét a Stonyhurst jezsuita kollégiumban. Tizenöt éves fiúkat tanított és mivel a mindennapi mise akkor még kötelező volt a számukra, elhatározta, hogy alaposan felkészíti a fiúkat a misére. Napokig tanulmányozta Jungmann német jezsuita klasszikus kétkötetes liturgiáját, hogy a fiúk számára elfogadható magyarázatot tudjon adni. Amikor elkezdte az órát, kb. öt perc múlva a fiúk felöltötték a hittanórákra jellegzetes unatkozó tekintetet. Az óra végén az egyik fiú odajött hozzá és minden kertelés nélkül ezt mondta: „Atya, nem látja, hogy hiába vesztegeti idejét?” Sejtettem, hogy igaza van, de nem voltam hajlandó beismerni ezt abban a pillanatban. „Miért mondd ezt?” – kérdeztem. „Mert az osztály fele ateista” – volt a válasz. „Melyik fele” – rögtönöztem a kérdést. A fiú itt egy pillanatra habozott, majd azt válaszolta, hogy megkérdezi a többieket. „Egy pillanat – mondtam még – te mióta vagy ateista?” „Kb. tíz napja” – volt a válasz. Később, a nap folyamán újra visszajött és átnyújtotta ateista barátainak névsorát. „Valójában ateistának, vagy agnosztikusnak mondanád-e magad?” – kérdeztem. Erre a megkülönböztetésre eddig nem gondolt, ezért elmagyaráztam neki, hogy az ateista elutasítja Isten létezését, az agnosztikus viszont nem vitatja sem

létezését, sem nem-létezését. Elhatározta, hogy ő és barátai, mivel nyitottnak tartják magukat, inkább agnosztikusok, semmint ateisták.

Ekkor megalapítottuk az Agnosztikusok Klubját és rendszeres időközönként találkoztunk, hogy megvitassuk Isten létezésének kérdését. Az egyik tag Bertrand Russel filozófus könyvét olvasta és erről beszámolt a többieknek is. Arra a következtetésre jutottak, hogy tulajdonképpen minden jelenséget meg lehet magyarázni az atomok ütközése alapján és minden tudás kulcsa a matematikai formulákban rejlik, amelyek ezeknek az atomoknak a mozgását és egymáshoz való kapcsolódását vezérlik. Abban a szobában, ahol találkozásainkat tartottuk, volt egy szénlapát; egyik alkalommal az egyik igen komoly fiúnak szegeztem ezt a lapátot ezzel a kihívó kérdéssel: „Mondd John, tényleg hiszed, hogy az egyetlen különbség e lapát és édesanyád között csak az, hogy az atomok másként kapcsolódnak egymáshoz?” A fiú leült, ráncba szedte homlokát és gondolkodott egy ideig, majd kijelentette: „Semmi különbség a kettő között”. Szívósan ragaszkodott saját és barátai elméletéhez.

Jó példa ez a serdülők jellegzetes lelki szükségletére: az értelem és minden egybefogó elv hívása, illetve felkutatása. Nem élhetünk értelem és egységesítő elv nélkül. Még azok is, akiket zavart elméjüknek tartunk, azok is valamiféle értelem és egység köré gyűjtik tapasztalataikat, belső világukat. A paranoiás kiinduló feltételezése lehet teljesen alaptalan, pl. hogy mindenki őt üldözi, de a feltételezés tükrében viselkedése igenis logikus és konzisztens. A leggyötrőbb félelem a megsemmisüléstől és az értelmetlenségtől való rettegés, úgyhogy minden erőnkkel arra törekszünk, hogy megértsük a dolgokat, hogy értelmet adjunk nekik, vagy magyarázzunk beléjük. A veszély abban rejlik, hogy egy adott elméletet életvitelünk alapjává teszünk meg, még akkor is, ha erre igen kevés a bizonyíték. Kicsiben ezt megfigyelhetjük, mennyire ragaszkodunk egy-egy egészséget biztosítandó tanácshoz, meggyőződéshez, pl. a hagyma vagy a fokhagyma szinte csodás gyógyerejéhez. Emberi fejlődésünk elengedhetetlen követelménye, hogy egységes egészbe próbájuk fogni élményeinket, tapasztalatainkat, hogy legyenek terveink, amelyeket igyekszünk megvalósítani, álmaink, amelyek elfogadhatóbbá teszik a bizonytalan jövőt. Ahhoz viszont, hogy megtaláljuk életünk értelmét, szükséges a megkérdőjelezés, a kritika, a rendszerezés és az elméletek. Pontosan ez volt a serdülők agnosztikus klubjának tevékenysége.

Az egyháznak, a lelkipásztornak, figyelnie kell erre a mélyen fekvő fiatalkori igényre nemcsak azért, hogy hipotéziseket dolgoz ki, hogy kimutassa tanának belső egységét, logikus összefüggését, hanem

arra is törekedni kell, hogy egységbe hozza tanát az élettapasztalatokkal. Az olyan egyház, amely kizárólagosan a saját tanának összefüggéseire ügyel anélkül, hogy azt a mindennapi életre vonatkoztatná, úgy viselkedne, mint a paranoiás. Az emberi tapasztalattól leszakadt egyház csak úgy tud fennmaradni, hogy megtiltja tagjainak, hogy kérdéseket tegyenek fel, hogy megkérdőjelezzék tanait (sok szektánál és egyes mozgalmaknál pontosan ez a képlet). Nagy hangsúlyt kap ekkor az engedelmesség: a tekintély által felkínált tant vakon el kell fogadni, a disszidenseket pedig kizárják. (Az egyházban ezek e heretikusok volta, a kommunizmusban a szabad gondolkodók.)

A hiteles kereszténységet jellemzi az intellektuális szigor, valamint a mindennapi tapasztaltok értelmének keresése. A hiteles kereszténység mindig kritikus lesz, amely állandóan kérdez, értelmez és fejleszt istenismeretét. Ha a kritikus elme megszűnne, akkor a keresztények infantilisek maradnak vallásos gondolkodásukban és cselekvésükben, amelynek kevés köze lesz a mindennapi élethez.

A fiatalok kritikus szellemét valószínűleg a kiscsoportok képesek a leghatásosabban serkenteni, ahol hasonló életkorúakkal megvitatják problémáikat. A legkevésbé alkalmas hely viszont pontosan a család. Kutatások szerint a szülők és serdülő gyermekei négy téma körül elvben aligha képesek azonos nézetre jutni: politika, divat, szex és vallás. Az ilyen viták leginkább veszekedésbe fulladnak, apai szigorral záródnak és anyai könnyekkel.

A lelkipásztornak viszont teret és időt kell szánnia a fiatalok kérdéseire. Amit nekünk kell megtanulnunk: a meghallgatás művészete. Nem kell azonnal vitába bocsátkozni a fiatallal, hanem hagyni kell, hogy kifejtse nézetét, amiről persze lehet vitatkozni, de tudni kell várni. Evangéliumi példaként a gazdag ifjú szolgálhat, nem is annyira kérdései, inkább Jézus nagy türelme és bizalma, hogy a vita ezzel nem zárult le.

3. Felnőttkor

A felnőttkor megkülönböztetett jellegzetessége a befelé való fordulás, az önmagunkra való ráébredés, a bennünk lakozó érzelmek komplexusának tudatosulása, amelyet a másokkal való viszonyulásban fedezünk fel, tevékenységünkben, reményeinkben és kiábrándulásainkban, várakozásainkban, bizonyosságainkban, akárcsak kételyeinkben. Minél jobban tudatára ébredünk belső világunkban, annál inkább vonz bennünket, de egyben félelmet is kelt.

A belső világ egyedi, titokzatos és nehezen kimondható még magunk felé is. Annak ellenére, hogy nem vagyunk képesek megérteni ezt a belső világot, tudjuk, sejtjük, hogy magában őrzi boldogságunk, személyiségünk kulcsát. Gondolkodási, észlelési és cselekvési stílusunk magyarázata ebben a belső világban rejlik, és nagyobb hatást gyakorolnak ránk a külső körülmények. Innen van az, hogy különböző emberek másként reagálnak ugyanarra a helyzetre, gyakran ellenkező módon.

A vallásnak ezen a fejlődési szinten kibontakozásunkat úgy kell elősegítenie, hogy bátorít, meghallgatja félelmeinket és rámutatva arra, hogy pontosan itt, ezekben a belső mélységekben, találjuk meg Istent. Lelki kibontakozásunkhoz elengedhetetlen a misztikus elem.

Ezt a három stádiumot úgy mutattuk be, mint egymást követő szakaszokat, de mindegyik magában foglalja másik kettő elemeit is. Már a gyermekben ott vannak a kritikus, esetenként már a misztikus elemek is. Hasonló módon, a kritikus stádiumban ott vannak még az intézményi elemek, de a misztikus stádium jelei is. Mi azonban szerettük volna megfigyelni, elemezni az egyes szakaszok alaptémáját. A felnőttben bizonyos fokig mind a három stádium elemei jelen vannak. Ha egyik vagy másik elem hiányzik, a személyiség egyensúlya megbillen. Ezért most ismét szemügyre vesszük a három stádiumot, ezúttal pontosabban arra figyelve, melyek az egyes stádiumok esetleges veszélyei az életben, tehát a vallásosságban is. Arra is szeretnénk reflektálni, milyen erőbefektetést igényel az egyik stádiumból a másikba való átlépés, de úgy, hogy ne vesszen el a korábbi stádium kincse. Az életút valahogy hasonlít egy széles folyón való átkeléshez, amelyen a híd három szakaszból tevődik össze. Az institutionális szakasszal kezdjük átkelésünket, majd rátérünk a kritikus szakaszra, de a korábbi híd-szakaszt nem fogjuk a folyóba dönteni, mert akkor minket is elsodorna a víz. Hasonló módon, a híd misztikus szekciójára érve, nem szakíthatjuk meg kapcsolatunkat a korábbi szakaszokkal, azaz a vallás intézményes és kritikus stádiumával.

A felnőttkor lelkiisége valószínűleg a különféle imacsoportokban jut kifejezésre. Mindig is voltak csoportosulások, (Mária Kongregáció, Harmadrendek, Testvériségek stb.), amelyek a felnőtteket vonzották.

4. Vakvágányok és veszélyek a vallásos fejlődésben

A gyermekkor veszélye pontosan az e korból adódó előnyökből fakad. Amit gyermekkorban kapunk, az nagyszerűen megfelel alapvető igényeinknek és beleringathat bennünket a biztonságot nyújtó passzivi-

tásba. Fennáll annak a veszélye, hogy ezt a szakaszt annyira jónak találjuk, hogy nem akarunk kilépni belőle. Vagy ha ki is lépünk a gyermekorból, könnyen visszaesünk infantilizmusba, ha a későbbi szakasz túlságosan igényes vagy kényelmetlen. A képzelt betegség ilyen gyermekkorba való menekülés (a pasztorálpszichológiában ismertek az elhárító menekülések).

A vallásosság intézményes elemének veszélye abban rejlik, hogy esetleg sohasem lépünk ki a vallásos infantilizmusból. Részt veszünk az istentiszteleteken, jelen vagyunk a szentbeszédéknél, vallásos oktatásban is részesültünk, megmondták, mi az egyház erkölcsi tanítása és mi nem az. A veszély abban rejlik, hogy megelégszünk ennyivel és nem akarunk tovább lépni. Korábban talán nagyobb volt ennek veszélye, mint ma.

Veszély fenyegetheti a tekintélyhordozókat is az egyházban (lelkipásztort), hogy megakadályozzák a hívek lelki fejlődését, visszaszorítva őket az infantilis szintre. Ennek persze lehet sok szép nevet adni: alázatosság, lojalitás, hűség stb. Nincs talán alkalmasabb eszköz arra, hogy megbéklyózzuk valaki hitét, mint a főt említett szép szavakkal való visszaélés. Az alázatosság, engedelmesség és hűség igen fontos erények, amelyek elősegíthetik lelki fejlődésünket, de botrányos, ha valaki ezeket ellenkező célokra használja.

Az infantilis vallásos magatartás nem ritka jelenség híveink körében, akik az élet más területén viszont korántsem infantilisek. Vallásosságuk megrekedt, begubózott, tehát nem akadályozza karrierjüket, és nemritkán ezek a lehangoskodóbb minden reform ellen (a latin mise, a régi istentiszteletek stb.). Ezeknek ugyanaz a vallásosság kell, mint amilyen gyermekkorukban volt.

A *fiatalkor* vallásosságának veszélyét az egység, a vezérfonál hiánya jelentheti. A gyermekkori értékek, biztonságok, válaszok nem kielégítőek. Van, aki azért nem mer kérdéseket feltenni, mert attól tart, hogy elveszíti mások szeretetét. Nehéz bizalmas gyermeki szeretettel közeledni szüleink felé, ha azokat végső elemzésben a szénlapát kategóriájába soroljuk.

Ugyanez a probléma jelentkezhet a vallásban is. Egyházunk tanításának komoly megkérdőjelezése könnyen kellemetlen helyzetbe sodorhat bennünket. Vallásos nézeteltérés alapján házasságok buknak meg. Nem azt állítjuk, hogy mindent meg kell kérdőjeleznünk, végül is vannak olyan alapigazságok is, amelyeket az ember vagy elfogad, vagy automatikusan kizárja magát az egyházból, de ez nem ugyanaz, mint a kérdésfelvetés.

Az egyháznak bátorítani kell a híveket, különösen a fiatalokat, hogy kérdezzenek, hogy kritikusán felülvizsgálják tanítását. Ezért azért fontos, mert különben a hívő nem lesz képes arra, hogy vallásos hitét beépítse mindennapi tapasztalatába, vagy más szavakkal: Isten kiesik az egyén mindennapi életéből. A vallás magánügggyé válik, egy kisebbség ártalmatlan excentricitása.

Ha az egyház viszont bátorítja a kritikus elemet, akkor késznek kell lennie arra, hogy megkérdőjelezzék. Ez csak akkor lehetséges, ha az egyháznak (a lelkipásztornak) erős istenhite van. Amint a kisgyermeket, aki megbízik szüleiben, éppen a szülők biztatják, hogy kérdezzen, így az egyház sem fél attól, hogy hívei kérdezzenek.

Ha a kritikus elem elszakad az intézményes és a misztikus elemektől, akkor az ember racionalistává válik, nem pedig hívővé. Az ilyen ember vallása teológiai, erkölcsi vagy filozófiai szisztémára fokozódik le. Gyanúsán tekint minden fajta érzelmi megnyilvánulásra a vallásosság terén. Merev lesz és dogmatikus, akinek kevés mondanivalója lesz a gyermekek vagy a tanulatlanok számára. Rögeszméjük az igazhitűség, lesz, az ortodoxia.

A *felőttkor* veszélye abban nyilvánul meg, hogy az ember anynyira belemerül saját belső világába, hogy elveti az intézményes és kritikus elemeket: a hagyományt, a tekintélyt és lenéz minden fajta absztrakt, elvont teológiát és filozófiát, mint teljesen alkalmatlanokat arra, hogy kifejezzék az ember belső világának gazdagságát.

A vallásnak bátorítania kell az ember befelé való fordulását, mert itt találkozik az Istennel és a Lélekkel, aki mindenkit sajátos úton vezet. De pontosan ezért van még nagyobb szüksége a felnőtteknek arra, hogy valaki megmutassa neki az ima útjait, valamint arra, hogy valakivel megoszthassa belső élményeit, azaz lelki vezetőre. Pozitív jelnek könyvelhetjük el azt a jelenséget, hogy ma az imacsoportok, imaszemináriumok igen vonzóak, pontosan felnőttek számára. A fiatalokat inkább a lelkeségi csoportok vonzzák. Ezekre jellemző a keresés, a kérdés felvetés, az intézményes egyházzal való birkózás. Így is mondhatnánk: a fiatalokat vonzza a lelkeség, a felnőtteket a vallás. A családpasztoráció egyik fontos feladata az imára való nevelés.

A veszély akkor jelentkezik, ha a misztikus elemet túlhangsúlyozzuk az intézményes és a kritikus kárára. Ez oda vezethet, hogy az ember elveti a formális imádságot, a nyilvános istentiszteletet, az erkölcsi és teológiai tant, vallásossága emocionalizmusba fullad, amely nem tűri a kritikus megkérdőjelezést (egyes imacsoportokban megfigyelhető

ez a jelenség). Szélsőséges formájában extrémizmushoz és fanatizmus-hoz vezethet, és sajnos, az egyháztörténelem során nem voltak ritkák a vallásos mániások.

Ezek tehát a kereszténység három lényegi eleme, amelyek megfelelnek az emberi fejlődésnek. Minden egyes szakaszban létezik egy belső igény, hogy kilépjünk a korábbiból, ugyanakkor annak igénye is, hogy szövetségben maradjunk a másik kettővel. Jellegetes példa arra, hogy kilépjünk az intézményesből és áttérjünk egyenest a misztikusba, anélkül, hogy végigjárnánk a kritikus szakaszt is, a karizmatikus, illetve pentekosztális mozgalmakat. Mind a három szakasz szükséges, de a felnőtt hívek, illetve mozgalmak között találhatunk típusokat, amelyek egyik vagy másik szakasz túltengéséről tanúskodnak.

Von Hügel megemlíti a nagy reform pápákat, mint az intézményes elem képviselőit. Aquino-i szent Tamás lenne a kritikus, Keresztes Szent János a misztikus elem megtestesítője. Az egyes szakaszok domináns jelenlétét felismerni véli egyes szerzet rendekben is, pl. a jezsuiták lennének az intézményes elem megtestesítői (oktatás, népmisszió, a Kis katekizmus is jezsuita mű!), a domonkosok a kritikus elem képviselői, a bencések viszont a misztikus elem megtestesítői. Kiegyensúlyozott példaként Morus Szent Tamást említi, akiben mind a három elem egyensúlyban volt.

